

Сеймур Мартін Лінсет

(1922-2006) – американський со-ціолог і політолог, фахівець у галузі політичної соціології і порівняльної політології. Викладав курси в Гар-вардському, Стенфордському, Калі-форнійському (Берклі), Колумбій-ському університетах, а також універ-ситеті Торонто (Канада).

Значний внесок зробив у дослідження сучасних демократичних режимів. Висунув гіпотезу і перекон-ливо довів, що виникнення та утверд-ження демократії; залежить від рівня і динаміки економічного розвитку. Ве-лику увагу було приділено проблемі політичної стабільності. Ним була об-грунтована залежність політичної стабільності від ефективності і легі-тимності влади.

У своїх роботах заперечує класо-вий характер політики. Виводячи основні положення своєї політичної соціології з вчення про соціальну мобільність, намагається довести, що «західна демократія» досягла «після-політичної фази», тобто того рівня, коли класові відмінності вже зглади-лися і на перший план виступають відмінності між людьми за соціальним статусом.

Основні праці: *«Союзна демо-кратія»* (у співавторстві, 1956), *«Полі-тична людина»* (1960), *«Клас, статус і влада в порівняльній перспективі»* (1965) *«Діалоги про американську політику»* (1978) та ін.

Наскільки довговічною виявилася книга Йозефа А. Шумпетера «Капіталізм, соціалізм і демократія», опублікована 50 років тому? Вихід у липні 1992 року спеціального випуску «Журналу демократії», приуроченого до цієї дати, свідчить про те, що вона не втратила своєї актуальності. Близько десятка вчених з дев'яти країн дали свою оцінку цій праці і виступили зі своїми висновками, що докорінно відрізняються одне від одного. Шумпетер писав свою книгу наприкінці 30-х – на початку 40-х років, тобто в період глобальної економічної депресії, підйому фашизму та початку світової війни. Західна демократія і капіталізм

опинилися перед обличчям значних труднощів. Демократичний процес знаходився на спаді. Капіталізм виглядав неефективною суспільною системою внаслідок Великої депресії, що охопила Північну Америку та Європу.

Але всі ці труднощі не примусили Шумпетера відмовитися від капіталізму. Незважаючи на виникнення великих олігархічних структур, які прагнули до стабілізації ринку за допомогою монополістичної практики, він продовжував стверджувати, що капіталізм є кращою системою для досягнення матеріального прогресу, збільшення продуктивності праці і підвищення життєвого рівня, ніж будь-яка інша система, включаючи різновиди соціалізму, оскільки невід'ємною рисою капіталізму є його постійна еволюція. Основний імпульс, що призводить капіталістичний двигун до руху, виходить з нових споживчих товарів, нових способів виробництва і транспортування, нових ринків, нових форм промислової організації, які створює капіталістичне підприємництво.

З огляду на все, сказане вище, буде вкрай дивно почути, що класичний ліберал Шумпетер на питання «Чи може капіталізм вижити?» відповідає категоричним «ні». На відміну від деяких інших відомих пророків приреченості капіталізму Шумпетер, проте, був не соціалістом, а песимістом.

Капіталізм зруйнується, пояснює він, тому що він неминуче «породжує атмосферу майже загальної ворожості до свого соціального порядку». По-перше, «сам успіх капіталістичного підприємництва, як це не парадоксально, веде до падіння престижу і соціальної ваги того класу, який пов'язаний з ним у першу чергу (тобто підприємницької буржуазії), при цьому гігантська організація, що здійснює контроль (велика корпорація) прагне усунути буржуазію від функцій, яким вона насамперед і зобов'язана своєю соціальною вагомістю».

Капіталізм та інтелігенція

Другою причиною неминучої загибелі капіталізму, і, на думку Шумпетера, навіть більш важливою, стало «зародження активної ворожості», що сягає своїм корінням відчуженого класу. Маркс, природно, бачив цей клас у пролетаріаті. Шумпетер теж визнає

роль робітників у наближенні краху капіталізму, але основне значення при цьому відводить інтелігенції. Він визначає представників цього класу як «людей, що володіють владою усного та письмового слова». Інтелігенція перш за все характеризується «критичним ставленням» до різних суспільних інститутів. Вона в силу самої своєї суті ставиться підозріло до встановлених порядків і норм, оскільки її професійна роль вимагає бути носієм нового.

Як це не парадоксально, ворожість інтелігенції до капіталізму «зростає замість того, щоб падати з кожним новим досягненням капіталістичної еволюції». Капіталізм у міру свого розвитку все більше й більше виявляє себе як «неромантична й негероїчна цивілізація», яка відображає смаки та переваги прозаїчної істоти – «гомоекономікус». Отже, капіталістична система «опиняється перед суддями, у яких в кишені вже готовий смертний вирок», чий мотиви «екстраординальні».

З усього цього випливає, що капіталістичний лад не в змозі «ефективно контролювати інтелектуальний сектор». Із плином часу й за допомогою лейбористських рухів інтелігенція підірве капіталістичну законність, «загризе» її до смерті. Як це не вражає, та антикапіталістична ідеологія і критика ринкової системи сьогодні найбільш сильні в глибокому тилу капіталізму ХХ століття – у Сполучених Штатах. Саме американські інтелектуали створили феномен, колись названий літературним критиком Л. Тріллінгом «змагальною культурою», яка передбачає несхвальне ставлення до буржуазних і націонал-патріотичних цінностей.

Вимоги до демократії

Песимізм Шумпетера щодо майбутньої долі капіталізму змусив його побоюватися також і за долю демократії, бо він стверджував, що «сучасна демократія є продуктом капіталістичного процесу». Вважаючи, що соціалізм має більше шансів перемогти, ніж фашизм, Шумпетер був дуже стурбований перспективами демократії за соціалізму. Він підкреслює небезпеки, укорінені у відсутності в соціалістичному суспільстві «автоматичних обмежень, накладених на політичну сферу буржуазним порядком речей».

І все ж, як ми вже відзначали, Шумпетер не вірив у те, що перемога соціалізму неминуче призведе до загибелі демократії. «Функціонуюча соціалістична демократія, – говорив він, – була б

абсолютно безнадійним завданням, за винятком тих випадків, коли суспільство задовольняє всім вимогам демократичної «зрілості» ». Ці вимоги здійсненні лише в умовах високо стабільної, міцно інституціалізованої демократії, де соціалісти прийшли до влади тільки в результаті виборів і де «переважна більшість представників усіх класів рішуче налаштована підкорятися правилам демократичної гри», яка, «у свою чергу передбачає, що всі вони в принципі згодні з основами свого суспільного устрою». Ці вимоги ймовірно можуть виконуватися тільки в економічно розвинених і стабільних державах типу тих, що ми спостерігаємо в Західній Європі та Північній Америці.

Основною проблемою демократії є необхідність зробити узаконеною нормою мирну боротьбу між конкуруючими елітарними угрупованнями, що дає масам можливість вибору з кількох альтернативних програм, навіть якщо при цьому вони розкривають слабкі сторони і прорахунки одне одного. Таким чином, головна умова існування стабільної демократії – це наявність сильних партій усередині громадянського суспільства: «Вони є спробою регулювати політичну конкуренцію точно таким же способом, як це відбувається у сфері торгівлі. Психологічна та технічна сторона партійного управління та партійного рекламування, гасла і маршові мелодії не є просто аксесуарами. Вони – суть політики».

Політичні партії і виборча система

Політичні партії слід розглядати як посередницькі організації між громадянами та державою. Вирішальною умовою існування стабільної демократії є наявність головних політичних партій з великими та дійсно постійними базами підтримки серед виборців. Ця підтримка має бути настільки сліпою й некритичною, щоб ніякі, навіть найбільш очевидні, політичні прорахунки і скандали не змогли б її послабити. За наявності такої вірності з боку виборців, партію не можна буде повністю стерти з політичної арени, а, отже, база для ефективної опозиції ніколи не зникне. У нових політичних системах, де партії не мають такої твердої підтримки, деякі з них можна легко знищити. Можна навіть стверджувати, що наявність щонайменше двох партій, котрі спираються на віддану підтримку мас, стає майже необхідною умовою для розвитку стабільної

демократії. За відсутності сильних партій у демократії менше шансів вижити.

Порядок виборів і зміни органів управління також належить до найважливіших факторів, що впливають на перспективи демократичної стабільності. Процедура виборів, що надає виборцям ефективний механізм для відсторонення від влади обраної особи, забезпечує більшу стабільність та законність, ніж у системі, де правила виборів або загальний баланс політичних сил роблять таку заміну важко здійсненою. В основі виборчих систем, подібних тим, що ми бачимо в Сполучених Штатах і більшості країн Британської Співдружності націй, лежать виборчі округи, від яких обирається тільки один представник до органів влади, що примушує громадськість вибирати між двома головними партіями. Виборці знають: якщо вони виявляться незадоволеними правлячою партією, вони завжди зможуть замінити її опозицією. Партії у таких системах зазвичай являють собою неоднорідні коаліції, і багато виборців часто просто вибирають «менше зло». Більше того, оскільки опозиція зазвичай обіцяє змінити проведений політичний курс, обраних осіб можна покарати за непопулярну політику.

Описані вище системи можна вдосконалити. Відносячи нестабільність Третьої і Четвертої Французьких республік на рахунок багатопартійних парламентських систем, що покликали до життя численні недовговічні та неефективні кабінети міністрів, Шарль де Голль зміг 1958 року запровадити комплексну систему, у центрі якої стояв наділений великими повноваженнями президент, який поділяв владу з прем'єр-міністром і кабінетом міністрів. Ця зміна очевидно призвела до більш спрямованого суперництва між лівими і правими силами і породила більш дієві та довговічні уряди.

За соціалізму, як правильно стверджує Шумпетер, демократія може існувати тільки там, де від одного покоління не потребують занадто великих жертв заради блага наступних поколінь. Визначаючи соціалізм як «сталу модель, у якій контроль над засобами виробництва і самим виробництвом здійснюється центральною владою, або в якій, якщо можна так говорити, економічні справи суспільства принципово знаходяться у віданні громадськості, а не приватної сфери», Шумпетер приходять до висновку, що «немає особливих підстав вважати, що він означає

прихід цивілізації, про яку мріють ортодоксальні соціалісти. Набагато імовірніше, що в нього виявляться фашистські риси».

Переоцінка аналізу Шумпетера

Через п'ятдесят років після того, як Шумпетер зробив ці песимістичні зауваження, ми намагаємося оцінити їх з точки зору нашої епохи, яка істотно відрізняється від тієї, в якій він писав свою працю. Хід історії показує, що Шумпетер мав рацію щодо труднощів, які необхідно подолати, щоб змусити соціалізм працювати як економічну систему, особливо в менш розвинених, переважно аграрних країнах. Через три чверті століття після Жовтневої Революції комунізм зазнав краху в Східній Європі та колишньому СРСР або намагається перевтілитися у переважно ринкову економіку в Китаї та В'єтнамі. Зараз ми знаємо, що з точки зору економіки соціалізм зазнав повного фіаско, що умови в колишньому Радянському Союзі насправді були набагато гіршими, ніж уявляли собі або намагалися підтвердити документально навіть найсуворіші критики. Насправді, колишні радянські республіки є лише країнами третього світу.

Однак історія довела, що Шумпетер помилявся, пророкуючи політичний провал капіталізму, який зараз охопив більш значні території земної кулі, ніж раніше. А всі соціал-демократичні партії, від Швеції та Італії до Чилі та Ізраїлю, відкрито визнали перевагу ринкової економіки над плановою. Як зауважив іспанський прем'єр-соціаліст Ф. Гонсалес (у формулюванні, що нагадує коментарі Черчилля з приводу демократії), ринкові економіки з їх конкуренцією можуть бути зіпсовані жадібністю, корупцією та експлуатацією слабких, але «капіталізм є найменш поганим серед нині існуючих економічних систем».

Демократія набирає такої сили, якої вона не мала за всю історію розвитку людства. Починаючи з політичних проривів у Греції, Португалії та Іспанії у середині 70-х років, авторитарні режими трансформуються в більш-менш конкуруючі багатопартійні системи на території майже всієї Латинської Америки, в деяких регіонах Східної Азії та Африки, а також у більшості колишніх комуністичних країн Східної Європи і того, що раніше називалося Радянським Союзом. Єдиною групою держав,

що протистоять демократичним перетворенням, залишаються переважно мусульманські країни.

Аналізуючи роботу Шумпетера, автори, які взяли участь у симпозіумі, організованому «Журналом демократії», обговорювали питання про те, чи сприятиме повернення до капіталізму або його виникнення в країнах Східної Європи і колишнього Радянського Союзу розвиткові стабільних демократій. Не дивно, що Ф. Фукуяма виявився найбільш оптимістично налаштованим. Але навіть його передбачення зроблене з деякими застереженнями. Він говорить: «Взаємини між капіталізмом і демократією не є прямими. Тобто, капіталізм сам по собі не має прямого впливу на демократію. Він чудово сумісний з багатьма формами авторитаризму (але тільки не з комуністичним тоталітаризмом) і може процвітати навіть з більшою силою в недемократичних суспільствах. Але капіталізм служить більш ефективним двигуном економічного прогресу, ніж соціалізм, а отже має більше шансів покликати до життя швидкі соціально-економічні перетворення, що будуть сприяти виникненню стабільної демократії».

Угорський філософ Г. Тамас, лідер класично-ліберальної фракції Вільного демократичного союзу, виявився найбільш песимістично налаштованим з усіх наших аналітиків. Він стверджує, що культурні умови в Східній і Центральній Європі були й залишаються істотно відмінними від тих, які сприяли виникненню капіталізму і демократії на Заході. Модерністське мистецтво зовсім не отримало розвитку на Сході, традиції якого залишаються «сильно антиіндивідуалістичними».

Кюн Ван Кім з Південної Кореї, проте, звертає увагу на дані про успішний економічний розвиток під заступництвом держави або недемократичного суспільства у некомуністичному світі, особливо в Японії та Німеччині. Спираючись на дослідження Р. Дарендорфа, він повідомляє: «Німецький феномен показує, що коли капіталістична індустріалізація проводиться з ініціативи та під керівництвом держави, а не політично автономної буржуазії, авторитарний режим може раніше інших призвести до зростання ліберальної демократії».

Програми авторитарного управління, націлені на прискорення розвитку шляхом використання ринкових механізмів як інструментів для мотивації поведінки і виділення коштів, були випробувані як у некомуністичних країнах (таких як Південна

Корея і Тайвань), так і в комуністичних (Китай та В'єтнам). Вони неминуче призводили до порядку речей, який Кім охарактеризував як «авторитарний плюралізм». При цьому, «авторитарно-плюралістичний режим, свідомо чи ненавмисно, веде до виникнення середнього класу». А цей клас неминуче «починає висувати політичні претензії до авторитарного режиму». Досвід Східної Європи та Азії може служити свого роду перевіркою аналізу Шумпетера. У Східній Європі демократичні реформи продовжують спиратися на соціалістичну економічну базу, що чинить опір перетворенням. В Азії капіталізм зароджується і зростає, у той час як авторитарні однопартійні режими продовжують залишатися при владі.

Історія в неогегельянському сенсі Фукуями не померла, оскільки централізований соціалізм живий, навіть якщо марксизм і комунізм більше не існують як узаконені ідеології. Передумова Фукуями (і багатьох інших західних дослідників) полягає в тому, що із соціалізмом у тій його формі, в якій він втілювався у життя в колишніх марксистсько-ленінських державах, покінчено назавжди. На щастя, це справді так у випадку східної Німеччини, Угорщини, Польщі та Чеської республіки, але так справи йдуть далеко не скрізь. У Радянському Союзі і більшій частині Східної Європи існує рішуче налаштований колишній комуністичний правлячий клас. Бажання старого правлячого класу зберегти свої привілеї, в поєднанні з прагненням значної частини робітників, селян, дрібних чиновників і військовослужбовців до економічної захищеності і соціально-політичної стабільності, свідчить про можливість Реставрації.

Друкується за: Липсет С. Размышления о капитализме, социализме и демократии [Электронный ресурс] / С. Липсет // Пределы власти. – 1994. – № 1. – Режим доступа : <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-1.htm>.